

Adam Svetlik
Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu

UDK 821.162.4.09 Harpanj M.
Originalan naučni rad

LITERÁRNOKRITICKÝ OBRAT MICHALA HARPÁŇA¹

Vo svojich literárnokritických začiatkoch polovicou 60. rokov minulého storočia Michal Harpáň bol orientovaný na srbský literárny kontext, predovšetkým na srbskú poéziu. Do slovenskej literatúry „vstúpil“ krátkymi lyrizovanými poviedkami a len neskôr, koncom 60. rokov minulého storočia začal písať aj literárnokritické texty v slovenčine. Zo začiatku bol jeho literárnokritický výraz výrazne esejisticky koncipovaný, no po oboznámení sa so súdobou slovenskou literárnou vedou Harpáň svoje interpretácie literárnych textov uskutočňuje pod výrazným vplyvom scientistických literárnoviednych metodológií, predovšetkým štrukturalizmu. Tento obrat v literárnokritickej tvorbe Michala Harpáňa sa odohral začiatkom 70. rokov minulého storočia a mal ďalekosiahle následky nielen pre slovenskú vojvodinskú literárnu kritiku, ale i celkovú literatúru.

Kľúčové slová: literárna kritika, srbský literárny kontext, slovenský literárny kontext, esejistická kritika, literárnokritický obrat, literárna veda, štrukturalizmus.

Na rozdiel od väčšiny začínajúcich spisovateľov, ale i mnohých literárnych kritikov, ktorí do literatúry najčastejšie vstupovali básnickou tvorbou, Michal Harpáň do slovenskej literatúry vkročil prózou, no prózou výrazne poetizovanou a lyrizovanou, nie veľmi sa odlišujúcou od poézie. Štyri prózy, *Oči*, *Rúbaniská*, *Chrám slnka* a *Temná hať*, ktoré Harpáň uverejnil v rokoch 1964, 1965 a 1966 v Novom živote, súdobá slovenská vojvodinská literárna verejnosť, najmä literárna kritika, prijala ako sľubný a pritom v kontexte vtedy dominujúceho realistického ruralizmu, i osviežujúci začiatok mladého autora, pokračujúceho v modernizačných stopách lyrizovaných próz Jána Labátha, ktoré tento spisovateľ publikoval roku 1963 v knihe *Jazdec z Turkménska*. O poetickej senzibilite mladého začiatočníka, vtedy študenta na Katedre juhoslovanských literatúr Filozofickej fakulty v Novom Sade, svedčia však aj jeho prvé literárnokritické texty písané najprv v srbsčine a neskôr i v slovenčine, zamerané vo väčšine na interpretáciu poézie a napísané pritom výrazne esejisticko-poetizujúcim štýlom. Dokladom pre túto Harpáňovu evidentnú začiatočnú rozkolísanosť medzi beletristickou a literárnokritickou tvorbou môže byť napríklad i jeden z jeho prvých po slovensky publikovaných textov, esej veľavravného pomenovania *O vzťahu mladých k básňam*, uverejnený roku 1965 v týždenníku Hlas ľudu, v ktorom tento, vtedy dvadsaťročný literárny snaživec veľmi zápalisto, poetickým a vznešeným štýlom propaguje poéziu a pritom vyzdvihuje jej význam v živote mladých ľudí. Aj vo svojich prvých

¹ svetlika@ptt.rs

Rad je nastao o okviru republičkog projekta (br. 178017) *Diskursi manjinskih jezika, književnosti i kultura u jugoistočnoj i srednjoj Evropi*.

literárnokritických textoch, hlavne v recenziách uverejňovaných jednak v srbských, jednak v slovenských literárnych časopisoch (Polja, Letopis Matice srpske, Index, Nový život, Hlas ľudu...) Michal Harpáň bol očividne orientovaný predovšetkým na poéziu, ktorou sa oduševňuje a ku ktorej prejavuje priam zbožnú úctu. Tak napríklad v recenzii Letopisa Matice srpske publikovanej v roku 1965 v Novom živote, Harpáň interpretuje do tohto časopisu zaradené básne Very Blagojevićovej, no pritom vlastne píše aj svojráznu ódu na literatúru, poéziu: „... a jej básnický tok má svoj žľab, vieru, že nie sú iba – ó tempora! – časy technických rozletov a zábavnej hudby, ale i časy poézie; verí, že sa niekto zamilovať môže do jej básni. A od toho krajšie nič ani nie je...“ (Harpáň, 1965, 273)

Ak odhliadneme od zjavnej rétoriky, na momenty až pózy mladého, precitliveného a do poézie či literatúry priam zamilovaného autora začiatočníka, ktorý monumentalizuje a zároveň i hedonisticky vychutnáva nielen objekt svojej zamilovanosti, ale aj lásku samu, potom je v takomto Harpáňovom zápalistom prejave už predsa viditeľné aj cieľavedomé úsilie ambiciózneho literárneho kritika, ktorý poéziu nevníma len ako vlastnú citovú sublimáciu či kompenzáciu, čo je príznačné pre väčšinu začínajúcich literátov, ale predovšetkým ju vníma ako najvyšší prejav duchovného života človeka, naplno podmieňujúci jeho existenciu. Z dnešného päťdesiatročného odstupu už spoľahlivo možno tvrdiť, že práve takáto viera v silu literatúry a umenia bola tou základnou tvorivou vzpruhou tohto autora, ktorá poznačila nielen najväčšiu časť jeho bohatej literárnovednej tvorby, ale podstatne určovala a podnecovala aj celkový polstoročný literárny život vojvodinských Slovákov, v ktorom Harpáňova tvorba zaberala, a mienim, že ešte stále zaberá, dominantné miesto.

Túto vlastnú tvorivú rozkolísanosť medzi beletriou a literárnou kritikou či literárnou vedou Michal Harpáň v druhej polovici 60. rokov minulého storočia prekonal jednoznačnou orientáciou na literárnokritickú tvorbu. Dôvody tomu možno hľadať predovšetkým v autorovej tvorivej povahe², ale iste nie menej dôležité tu bolo i jeho štúdium juhoslovanských literatúr na Filozofickej fakulte v Novom Sade, kde sa ako študent mohol dôkladne oboznámiť nielen s juhoslovanskými literatúrami, ale tiež i so súdobou juhoslovanskou literárnou vedou, čoho dôsledky vidno predovšetkým v značnom počte Harpáňových uverejnených literárnokritických príspevkov, najmä recenzií a článkov, v srbských literárnych časopisoch. Pritom i jeho začiatok pôsobenia na Katedre slovenského jazyka a literatúry Filozofickej fakulty v Novom Sade roku 1969 na pracovnom mieste asistenta pre slovenskú literatúru, teda jeho profesionálna orientácia na pedagogickú a literárnovednú činnosť, no najmä jeho postupné spoznávanie súdobej slovenskej literatúry a literárnej vedy, celý tento proces tvorivého odklonu od prózy k literárnej kritike respektíve literárnej vede zrejme len urýchlil a definitívne potvrdil.

Súbežne s touto začiatočnou ambivalenciou medzi beletristickou a literárnokritickou tvorbou, Michal Harpáň zápasil aj s ďalšou závažnou tvorivou dilemou, spôsobenou jeho pozíciou „medzi dvoma ohňami“: medzi srbskou, respektíve juhoslovanskou literatúrou, z ktorej svojím školením vychádzal a slovenskou literatúrou, kde svojim materinským

² Takéto Harpáňovo tvorivé „obrátene“ Milan Šútovec v úvode k výberu z Harpáňovej literárnokritickej tvorby *Texty a kontexty* privádza do súvisu aj s údajným literárnym pragmatizmom: „Možno u neho v tom novosadskom liberálnom multietnickom prostredí iba prevládalo čosi, čo sa, či už právom alebo neprávom, v každom prípade tak trochu mytologicky prisudzuje literátom: totiž akási vraj vyvinutejšia racionalita, akýsi vraj sklon k presnejšiemu a dôkladnejšiemu videniu a posudzovaniu vecí, akýsi vraj sklon k analytickosti, exaktnosti a pojmovému uchopeniu predmetov záujmu.“ (Šútovec, 2004, 7)

jazykom patril, a do ktorej sa svojou prozaickou a literárnokritickou tvorbou postupne, v druhej polovici 60. rokov minulého storočia, začal i včleňovať. Evidentné je, že sa aj tento autor, ako naostatok aj väčšina slovenských vojvodinských literátov,³ na začiatku svojej tvorby ocitol v typickej bilingválnej či biliterárnej pozícii autora pôsobiaceho v enklávnej spoločnosti, ktorý sa musí vypoariadať so svojou „dvojitou“ tvorivou pozíciou. Bolo teda celkom prirodzené, že sa aj Michal Harpáň, žiak novosadského srbského gymnázia a neskôr študent Katedry juhoslovanských literatúr, prvotne orientoval na srbský, či vtedy ešte stále aktuálny juhoslovanský literárny kontext, ktorý zrejme dobre poznal a zo začiatku ho i naplno pociťoval ako svoj vlastný. Explicitným dokladom tohto tvrdenia môže byť napríklad jeho štúdia o poézii významného srbského básnika Miodraga Pavloviča, v ktorej sa Michal Harpáň o srbskej poézii zmieňuje ako o „našej“, teda ako o vlastnej: „*Ali Miodraga Pavloviča su funkcionalnoj upotrebi reči najviše učili engleski pesnici Eliotovog tipa. – U našoj poeziji nameće se primer Momčila Nastasijevića.*“ (Harpanj, 1972, 8)⁴. O takomto Harpáňovom postoji k srbskej literárnej tradícii svedčí i celý rad jeho literárnokritických článkov, recenzií a štúdií, uverejnených v srbských literárnych časopisoch, v ktorých veľmi zručne interpretuje texty srbských autorov, najmä básnikov, a pritom zasvätené píše i o celkovom stave súdobej srbskej literatúry, začleňujúc sa tak jednoznačne do srbského literárneho kontextu, predovšetkým do srbskej literárnej kritiky. Vyrcholením takejto Harpáňovej tvorivej orientácie je jeho prvá publikovaná kniha literárnych kritik *Između dve vatre* (1972), ktorú vydala Matica srpska v Novom Sade v edícii Biblioteka prva knjiga, do ktorej autor zaradil hlavne svoje v srbčine napísané literárnokritické texty o niektorých významných srbských spisovateľoch a kritikoch: Miodragovi Pavlovičovi, Vaskovi Popovi, Brankovi Miljkovičovi, Novici Petkovičovi a Boškovi Ivkovi.⁵

Na takúto Harpáňovu prvotnú orientáciu na srbský literárny kontext, okrem školenia zrejme prajne vplývala aj relatívna vyspelosť srbskej literatúry, ktorá sa v porovnaní so slovenskou literatúrou prakticky o celé desaťročie skôr, teda už v 50. rokoch 20. storočia, zbavila ideológiu nanucovanej tvorivej metódy socialistického realizmu (no pritom nie celkom i ideológie), a neskôr už vcelku úspešne sledovala, a zároveň sa i zapájala do súdobých svetových literárnych tendencií. Na druhej strane v slovenskej literatúre sa

³ Väčšina slovenských vojvodinských autorov sa v jednom svojom tvorivom období, najčastejšie to bolo začiatočné, pokúsila zapojiť aj do väčšinového (juhoslovenského, srbského, vojvodinského...) literárneho kontextu, buď úplnou preorientáciou na nový jazyk a samým tým aj literárny kontext a literárnu tradíciu, alebo len súběžným písaním v dvoch jazykoch. Najvýraznejšie sa to udialo u Vítázoslava Hronca a Zlatka Benku, no biliterárnosť stretávame aj u Paľa Bohuša, Viere Benkovej, Martina Prebudilu... Možno však konštatovať, že sa sa všetky tieto biliterárne „výlety“ spravidla rýchlo skončili návratom k vlastnému literárnemu kontextu, teda k tvorbe v materinskom jazyku.

⁴ O takomto Harpáňovom vzťahu k srbskej literatúre hovorí i svedectvo z prvej ruky je Milana Šutovca, ktorý v spomínanom úvode v Harpáňovej knihe *Texty a kontexty* píše: „*Niekoľko dní pred Vianocami roku 1966 sme boli spolu s Pavlom Vilikovským ako vtedajší redaktori Slovenského pohľadov po prvý raz na slúžobnej ceste v redakcii Letopisu Matice srpske v Novom Sade. Našimi hosťami boli redaktori a spisovatelia Aleksandar Tišma a Boško Petrović. Tí nám tam kdesi na chodníku v strede mesta hneď prvý deň pobytu predstavili mladého študenta „juhoslovanskej literatúry“ Mihajla Harpanja, ktorý im do Letopisu začínal písať recenzie a ktorého pokladali za nádejného „srbského literárneho kritika“.* (Šutovec: 2004, s.7) Treba však toto tvrdenie upresniť: sám autor sa vtedy cítil skôr ako juhoslovanský, a nie srbský literárny kritik...

⁵ Zo slovenských autorov Harpáň v tejto knihe píše predovšetkým o svojom generačnom vrstovníkovi Vítázoslavovi Hroncovi, ktorému venuje dve literárnokritické štúdie, potom o Michalovi Babinkovi, ale i o slovenských básnikoch Jánovi Ondrušovi, Milanovi Rúfusovi a Jánovi Stachovi.

prakticky len v druhej polovici 60. rokov minulého storočia začal výraznejší proces liberalizácie, pluralizácie a otvárania sa literatúry voči svetovým literárnym dňom. Tento proces bol síce už začiatkom 70. rokov spomalený ideologickým pokusom o tzv. normalizáciu a konsolidáciu slovenskej literatúry, no vtedy už bolo celkom jasné, že sa zastaviť nemohol. Trvalo to až do roku 1989, keď padol totalitný režim v Československu a keď sa slovenská literatúra aj definitívne zbavila ideologického nátlaku. V takomto kontexte odpozorované potom aj svojrázny zlom a definitívna (pre)orientácia na slovenský literárny kontext, ktorý sa u Michala Harpáňa odohral práve koncom 60. rokov minulého storočia, treba pozerať ako prajné pôsobenie liberalizácie v slovenskej literatúre toho obdobia. Na základe Harpáňových uverejnených literárnokritických textov, hlavne štúdií a recenzií v časopise *Nový život* v druhej polovici 60. rokov 20. storočia, evidentné je, že mladého literárneho kritika silne zaintrigovala pozmenená situácia v slovenskej literatúre, predovšetkým nástup mladých básnických a prozaických generácií, ktoré sa usilovali modernizovať slovenskú literatúru a na ten spôsob ju zapojiť do súdobých svetových literárnych tendencií. To, že v tom období Harpáň už intenzívne číta a analyzuje súčasnú slovenskú literatúru vidno napríklad v jeho recenzii *Pol kroka, krôčik* uverejnej roku 1967 v *Novom živote*, v ktorej sa príliš kriticky, no pritom i z pozície dobrého znalca súčasnej slovenskej poézie, zmieta o v srbčine publikovanej antológii slovenskej ľubostnej poézie *Bratislavsko proleče*. A vidno to tiež i v jeho recenzii z roku 1968 pomenovanej *Hlas nepokoja a hľadania* a uverejnenej v *Novom živote*, v ktorej dôkladne interpretuje druhý román Rudolfa Slobodu *Britva*, no v ktorej sa zároveň znalecky zmieta aj o niektorých iných prózach vtedy mladých slovenských prozaikoch (Ladislav Ťažký, Vincent Šikula, Peter Jaroš, Ján Johanides...).

Svojrázny prechodom Michala Harpáňa od srbského k slovenskému literárnemu kontextu, teda aj „prestúpenie“ zo srbskej do slovenskej literárnej kritiky, je jeho porovnávacia štúdia *Preventívna básnická akcia - na okraj poetík Vaska Popu a Jána Ondruša*, uverejnená roku 1971 v *Novom živote* (Harpáň, 1971), publikovaná tiež aj v *Letopise Matice srpske, Slovenských pohľadoch* a zaradená i do knihy *Između dve vatre*. Je to iste jedna z Harpáňových najdôležitejších literárnokritických štúdií, kde sa prejavil nielen ako výnimočný odborník pre poéziu dvoch možno i najvýznamnejších básnikov srbskej a slovenskej poézie 20. storočia, ale kde tiež jednoznačne naznačil aj úsilie inovovať a meniť vlastnú literárnokritickú metódu smerom k premyslenej a systematickej interpretácii samotného literárneho textu („...môj záujem od začiatku bol a zostáva iba v doméne básnického zjavu ako takého, v doméne imanentnej poetiky...“)

Harpáňov zvýšený záujem o slovenskú literatúru vznikajúcu na Slovensku prebiehal súbežne s jeho intenzívnym a sústavným čítaním a interpretovaním slovenskej vojvodinskej literatúry, o ktorej však mal, podobne ako aj jeho vrstovník Vítázoslav Hronec, veľmi kritickú mienku. Tento jeho záujem o slovenskú vojvodinskú literatúru však nepretržite stúpil, takže už v roku 1967 na literárnej porade tento, vtedy sotva dvadsaťtri ročný začínajúci literárny kritik prečítal úvodný, čo vtedy prakticky znamenalo i smerodajný referát ambiciózne pomenovaný *Problémy našej prozaickej tvorby*⁶. Tento Harpáňov

⁶ Bol to svojrázny úvod k jeho rozsiahlejšej syntetizujúcej štúdiu *O našej súčasnej prozaickej tvorbe*, prečítanej tiež ako úvodný referát na literárnej porade roku 1969 a neskoršie uverejnenej i v *Slovenských pohľadoch*, ale aj príprava pre celý rad rozborov súčasnej vojvodinskej prózy (*Poznámky o próze juhoslovanských Slovákov, Podoby a premeny narácie...*), zhrnutých hodne neskoršie v literárnohistorickej monografii *Premeny rozprávania* (1990).

úvodník pre poradu sa však už nevyznačoval popisno-rétorickým štýlom, aký vtedy dominoval v slovenskej vojvodinskej literárnej kritike, ale cieľavedomou zameranosťou na interpretáciu samotného literárneho textu, predovšetkým vtedajšej rozbiehajúcej sa prozaickej tvorby vojvodinských Slovákov a vyznačoval sa pritom aj výrazne kritickým, nekompromisným a nealibistickým postojom, v ktorom sa slovenská vojvodinská literatúra hodnotí v širších literárnych kontextoch⁷, teda bez nárokov na nejakú „menšinovú Zľavu“. Podobne koncipovaný príspevok, lenže o súdobej básnickej tvorbe vojvodinských Slovákov, mal i Vítazoslav Hronec, takže táto porada bola svojráznym nástupom mladej generácie, ktorá, teraz to už spofahlivo môžeme tvrdiť, podstatne zmenila, predovšetkým zmodernizovala slovenskú vojvodinskú literatúru.⁸

V tomto kontexte odpozorované, veľavravné je však i to, že Harpáňov postoj k niektorým mladším spisovateľom, predovšetkým k modernistickej básnickej tvorbe Vítazoslava Hronca, už nebol taký kritický, ale skôr empatický, čo jasne vidieť z jeho eseje *Medzi dvoma ohňami*, uverejnej roku 1969 v *Novom živote* a zaradenej neskôr i do knihy *Između dve vatre*⁹. Z dnešnej perspektívy odpozorované vidno, že práve táto Harpáňova esej, ktorá sa stala v značnej miere smerodajnou pre všetky neskoršie interpretácie Hroncovej poézie, bola svojráznou kulmináciou Harpáňovho prvého, podmienene povedané esejistického tvorivého obdobia, a že sa začiatkom 70. rokov 20. storočia jeho literárnokritický prejav začal podstatnejšie meniť, predovšetkým „scientizovať“.

Avšak v druhej polovici 60. rokov 20. storočia je Michal Harpáň ešte stále pod značným vplyvom vtedajšej srbskej literárnej kritiky¹⁰, čo je celkom pochopiteľné, ak máme na zreteli dominujúci, pre mladého kritika však zrejme málo podnetný uvodnikovo-referátový, v podstate pozitivisticko-impresionistický literárnokritický diskurz slovenskej vojvodinskej literárnej kritiky¹¹ a zároveň jeho ešte stále nedostatočnú informovanosť o dianiach v literárnej kritike a vede na Slovensku. Jedinou výnimkou, ktorá vlastne potvrdzovala takúto nepodnetnosť slovenskej vojvodinskej literárnej kritiky toho obdobia bol Labáthov výrazne štrukturalisticky koncipovaný rozbor poézie Viery Benkovej pomenovaný *O najnovších básňach Viery Benkovej-Popitovej* a uverejnený roku 1965 v *Novom živote*. Zaujímavé je však, že sám Harpáň tento Labáthov priekopnícky text v literárnej kritike vojvodinských

⁷ Veľavravné je v tomto ohľade autorovo vyznaie: „Nemôžem súdiť o úrovni súčasnej prózy na Slovensku, tú problematiku nepoznám dostatočne, aby som robil nejaké analógie. No, keď sa naša poviedka porovná so súčasnou juhoslovanskou, priznávam, že ma výsledok neuspokojuje: súčasná juhoslovanská poviedka je umelecky hodne vyspelejšia ako naša.“ (Harpáň, 1967, 37)

⁸ Význam týchto príspevkov ilustruje Hroncov denníkový záznam: „Až teraz sa mi totiž v hlave začína rozjasnievať to, čo mi inštinkt a cit už dávnejšie navrávajú: že Harpáň a ja sme generačný druhovia a že teda musíme fúkať do tohto istého vreca. Čo na tom, že sa takmer nepoznáme! Dôležitejšia je predsa skutočnosť, že vychádzame z literatúry, ktorá je oveľa vyspelejšia než táto naša menšinová a že zastupujeme rovnaký estetický koncept tvorby. A táto porada je dobrou príležitosťou efektne to demonštrovať pred potuchnutými tvármi našej literárnej smotanky. Netreba ich síce vyľakať, len dať na vedomie, že takto to ďalej už vari nepojde.“ (Lutrov, 2003, 19)

⁹ Za túto esej Harpáň získal i Cenu Nového života.

¹⁰ Nie náhodou mu preto i Samuel Čeman v texte *Originálna literárna kritika a iné príspevky*, uverejnenom roku 1966 v prvom čísle Nového života vytyka „draškoredjepovské“ a „boškonovakovičovské“ kompilácie v literárnokritickom prehovore.

¹¹ O aký tu problém išlo, možno najlepšie ilustrujú Kmeťove dilemy pri interpretovaní, či „čítaní“ Babinkovej poézie: „Ale háčik je v tom, ako Babinku čítať a vnímať? Či obrátiť knihu naopak, či prizmúriť a zúžiť si zrenice pritom, alebo si vypíť vopred glg ostrého, aby si sa lepšie stotožnil s autorom? A kedy ju čítať? Pri únave po práci ona nebláži dušu, po dobrom obede nechutná a pred spaním neuspáva...“ (Kmeť, 1965, 306)

Slovákov vnímal v čase keď bol uverejnený vcelku negatívne, takže ho vo svojom texte *O poézii Viery Benkovej a o kritike jej poézie u nás*, odmietol ako lingvistický, teda neadekvátny a pre literárnu kritiku nepostačujúci: „*Čitateľ, keď prečíta Labáthovu štúdiu, bude zoznámení so štruktúrou verša Viery Benkovej, so sémantickými vlastnosťami poézie, ale nie aj s podstatou básní, s tým čo ony znamenajú ako celky.(...) Štrukturalistickú metódu kritiky nijako nemôžem prijať, lebo v nej nevidím state, v ktorých by ona bola sprostredkovateľom medzi čitateľom a dielom, o ktorom píše.*“ (Harpáň, 1966, 138) Avšak už o dva roky neskôršie, v texte *Básnické relácie Michala Babinku* Harpáň apeluje za nový prístup k interpretácii Babinkovej modernistickej poézie: „*Domnievam sa preto, že by bolo zaujímavé urobiť štrukturalistickú analýzu, ani nie natoľko samotných básní Michala Babinku, nakoľko jeho tvorivého procesu.*“ (Harpáň, 1968, 152). Toto svoje vtedajšie predsavzatie Harpáň aj úspešne realizoval, ponajprv v niekoľkých „prípravných“ parciálnych rozboroch Babinkovej poézie uverejnených v 70. rokoch minulého storočia v *Novom živote* (*Nadrealistická metafora Michala Babinku, Interpretácia básne Michala Babinku Hlasujem za hriech I a Sémantická podmienenosť pevnej básnickej formy*) a neskôršie aj komplexne, v jednom z najvýznamnejších a priekopníckych diel v literatúre vojvodinských Slovákov, v typicko štrukturalistickej monografii *Poézia a poetika Michala Babinku* (1980).

Harpáňov inovačný prínos do slovenskej vojvodinskej literárnej kritiky sa však v tomto jeho prvom tvorivom období prejavoval predovšetkým v literárnokritickej zameranosti na samotný literárny text, na jeho imanentnosť, literárnosť, teda v jeho úsilí o premyslenú, dôkladnú a systematickú interpretáciu všetkých rovín literárneho diela, ktorá by pritom neuprednostňovala tematicko-motivickú a sémantickú rovinu pred rovinou výrazovou, čo bola zjavná tendencia vo vtedajšej literárnej kritike vojvodinských Slovákov¹², ale by sa zamerala na všetky roviny literárneho textu a najmä na ich vzájomnú prepojenosť. Dôležitá bola i Harpáňova sústavná kontextualizácia interpretovaného literárneho textu, v ktorej prišla do výrazu nielen jeho erudovanosť a zorientovanosť v širších literárnych kontextoch, najmä v juhoslovanskom a európskom, ale aj jeho presné hodnotiace kritéria, stanovené na podkladoch prísnych univerzálnych literárnych hodnôt. Zjavná esejistickosť, na momenty až svojrázny slovný a významový exhibicionizmus, sprevádzaný pritom najčastejšie i výraznou patetickosťou týchto prvých Harpáňových literárnokritických textov, postupne však vystriedala kritikova sústredenosť na objektívnu, pritom výrazovo strohejšiu, striedmejšiu a terminologickú dôslednejšiu interpretáciu samotného textu.

Významnú úlohu v týchto posunoch v literárnokritickom prejave Michala Harpáňa odohral aj jeho „objav“ československej literárnej vedy¹³, ktorá sa v 60. rokoch 20. storočia

¹² Jedna z prvých polemík v literatúre vojvodinských Slovákov, ktorá sa začiatkom 60. rokov minulého storočia viedla medzi Jánom Kmeťom a Michalom Babinkom bola zameraná okrem iného aj na otázku vzťahu medzi obsahom a formou, kde Kmeť údajnú nezrozumiteľnosť Babinkových básní vysvetľoval básnikovým dôrazom na výrazovej rovine básnického prehovoru a pritom sa sám zasadzoval za primát obsahu pred formou...

¹³ V tomto kontexte bol zrejme dôležitý najmä jeho osobný priateľský vzťah s vtedy mladým slovenským literárnym vedcom Milanom Šútovcom, ktorý podľa vlastného vyznania, Harpáňovi pri svojich návštevách Novému Sadu prinášal najnovšie vydania československej literárnej vedy. Pritom aj sám Harpáň, ktorý vtedy začal častejšie cestovať na Slovensko, z týchto svojich návštev si prinášal knihy súčasných slovenských spisovateľov a literárnych vedcov, takže sa podľa slov Milana Šútovca postupne „...z neho stal literárny vedec dobre vyškolený na tých najlepších tradíciách slovenského a českého literárnovedného myslenia.“ (Šútovec: 2004, s. 8)

znovu začala intenzívne rozvíjať, ponajprv tak, že sa „objavovali“ dielá, teórie a postuláty ruského formalizmu a československého štrukturalizmu, predovšetkým výskumy Jana Mukarovského, ale neskôr aj zintenzívnením vlastných, originálnych literárnovedných výskumov, sústredených hlavne v Kabinéte literárnej komunikácie a experimentálnych metodík v Nitre. Veľavravný je v tomto kontexte i fakt, že keď bol roku 1974 zvolený za hlavného redaktora časopisu *Nový život*, Harpáňov prvý väčší redaktorský projekt bol uverejnenie cyklu literárnovedných štúdií najvýznamnejších súdobých slovenských literárnych vedcov (František Miko, Mikuláš Bakoš, Ján Števec, Stanislav Šmatlák, Anton Popovič, Dionýz Ďurišin), sprevádzaný pritom jeho dôkladnou a zasvätenou analýzou literárnovedných diel a teórií týchto autorov. V týchto textoch Michal Harpáň už s neskrývaným oduševnením píše o súdobých literárnovedných výskumoch a tendenciách v slovenskej literárnej vede, pričom zároveň aj sám vo vlastnej literárnekritickej tvorbe začína uplatňovať niektoré z týchto postulátov a literárnovedných termínov, predovšetkým vtedy nanajvýš aktuálnu a dôkladne rozpracovanú výrazovú sústavu Františka Mika. Z takejto perspektívy odpozorované preto ani neprekvapuje, že sa o svojom predošlom, „nevedeckom“ literárnokritikom tvorivom období Harpáň zmieňuje príliš samokritický: „*Teoretické súvislosti našej literatúry sme budovali na sociologických a iných literatúre nevlastných otázkach a teoretické odkazy samej literatúry sme slabo počuli a nedostatočne akceptovali.*“ (Harpáň, 1974, 487). Avšak Harpáň nebol len samokritický, ale bol aj príliš kritický voči celkovému stavu súdobej slovenskej vojvodinskej literárnej kritiky, o čom dôkladne píše v prehľadnej štúdiu *Súradnice našej literárnej kritiky* (Harpáň, 1977). V týchto svojráznych dejinách slovenskej vojvodinskej literárnej kritiky Harpáň podčiarkuje predovšetkým „*nedostatočnú vnútornú konsolidáciu a najmä hierarchizáciu postupov*“, potom aj tzv. „*prívlastkové hodnotenie*“, ale najmä nedostatočnú odbornosť literárneho kritika, čiže „*samoukosl*“, pričom od slovenských vojvodinských literárnych kritikov očakáva „*viacej rozhladenosti v terminologických a metodologických otázkach súčasnej teórie literatúry*“, no nie i strnulosti, lebo je podľa neho „*aj pri metodologicky prísne stanovenom rozbere žiaduca invencia a intuícia, prítomné aj vo vedách exaktnejších od literárnej vedy, predmetom ktorej je básnické slovo, vymykajúce sa z každej definície.*“

Aký obrat v slovenskej literárnej kritike spôsobila literárnokritická činnosť Michala Harpáňa signalizuje už v podstate negatívna recenzia Jána Kmeťa Harpáňovej prevej po slovensky publikovanej knihy literárnych kritik *Priestory imaginácie* (1974). Ján Kmeť, vtedajšia iste najväčšia literárna autorita vojvodinských Slovákov v recenzii pomenovanej *Harpáňove priestory imaginácie* (Kmeť, 1975) mladému literárnemu kritikovi zazlieva, okrem iného to, „*že sa príliš dal viesť inými*“, a že sa „*bráni i tomu, v čom sa verí*“, mysliac pritom hlavne na Harpáňov kritický postoj voči sociologizmu a biografizmu v literárnej kritike, ktoré aj on sám, teda Ján Kmeť, vo svojej literárnokritickej tvorbe uplatňoval. Avšak takúto Kmeťovu reakciu možno pozerat' aj v širšom kontexte jeho permanentnej polemiky s Michalom Babinkom o (nezrozumiteľnosti) modernej, čiže Babinovej poézie. Práve v takom svetle treba potom vnímať aj najzásadnejšiu Kmeťovu výčitku Harpáňovi vzťahujúcu sa na nekomunikatívnosť jeho literárnej kritiky: „*O tomto by sa dalo hodne hovoriť a v našich reláciách, zdá sa mi, hodne i s hľadiska komunikatívnosti, čiže z hľadiska prístupnosti našich vlastných textov našej vlastnej literárnej verejnosti, ktorá má radšej jasné cesty hoci skromnejšieho prúdu nášho literárnokritického snaženia než kmitavé objavy a záblesky, ktoré prasknú a stratia sa, lebo vytrhnuté – visia, a nespustené na zem – zostávajú neuzemené.*“ Polemicky, ale zrejme v nejednom ohľade i obranne voči

Harpáňovi a jeho náhľadoch na literárnu kritiku a literatúru, Kmeť vystúpil aj neskoršie, výrazne v texte *Kritika nesystematická, jubilanta neukázneného* (Kmeť, 1977), v ktorom okrem iného píše: „...naša kritika sa už v koreňoch znemožňuje a podtína, keď sa tak – ako sa to robí i v spomenutom najnovšom úvodníku – brojí proti tzv. prívlastkovému hodnoteniu, i keď je to najobyčajnejší, najprírodzenejší, najľudskejší a každému najzrozumiteľnejší spôsob hodnotenia v každej kritike.“ Na rozdiel od Harpáňa, ktorý sa v tom období už naplno usiloval o zjavnú profesionalizáciu a scientizáciu literárnej kritiky, Ján Kmeť vo svojom texte explicitne a rezolútne tvrdí, že „literárna kritika vôbec nie je vedecká aktivita“, a prítom sa jednoznačne zasaduje za svojrázny impresionisticko-intuitívny prístup kritikom čítaní literárneho texta: „hodnotiace poznanie v tvorivom procese literárnej kritiky nijako nie inak len odrazu frkne, ako keď preskočí iskra, teda zdeje sa okamžite, keďže sa literárne dielo najlepšie hodnotí hneď po prvom prečítaní bez akéhokoľvek dodatočného prinucovania seba, ktoré je beznádejne márne, ak sa len nechce miečo vynútiť, zneprírodzeniť a znásilniť.“

Aj niektorí iní slovenskí vojvodinskí spisovatelia a literárni kritici starších generácií Harpáňovu vedeckú koncepciu literárnej kritiky prijali tiež s menšími alebo väčšími výhradami, no mladšie generácie už také výhrady zrejme nemali a menej viac sa usilovali pokračovať v stopách stanovených takýmto Harpáňovým literárnokritickým pôsobením. O význame literárnokritického pôsobenia Michala Harpáňa v kontexte slovenskej vojvodinskej literatúry nasvedčujú aj jednoznačne pozitívne ohlasy a recenzie jeho literárnovedných kníh jednak doma (Michal Ďuga, Miroslav Demák, Miroslav Dudok, Víťazoslav Hronec, Viera Benková...), jednak na Slovensku (František Miko, Peter Andruška, Milan Resutik, Dalimir Hajko, Ján Števček, Peter Liba, Milan Šútovec...). Svoje náhľady na literárnu kritiku respektíve literárnu vedu koncipované v 70. rokoch Harpáň neskôr, najmä začiatom 80. rokov minulého storočia dôkladne rozpracoval, spresnil a explikoval najmä v štúdiách *Podnetnosť novšej literárnej vedy* (1982), *Hodnoty a hodnotenie* (1982) a *Podstatné otázky literárnej vedy* (1985), no definitívne ich stanovil a syntetizoval vo svojom zrejme najdôležitejšom literárnoteoretickom diele, v *Teórii literatúry* (1986), ktorá mala veľký ohlas zvlášť na Slovensku, kde je už dlhé roky základnou literárnoteoretickou pedagogickou príručkou.

V 80. rokoch minulého storočia Harpáň pokračoval v intenzívnej literárnokritickej činnosti. Písal recenzie a články o nových knihách slovenských (vojvodinských) a srbských autoroch, napríklad Michala Ďugu, Jovana Zivlaka, Františka Mika, Milana Šútovca, Zlatka Benku, Miroslava Ďugu, Zoroslava Speváka..., no badateľný je už v jeho tvorbe aj značný posun k syntetizujúcejším výskumom slovenskej vojvodinskej literatúry, predovšetkým k literárnohistorickým výskumom prózy vojvodinských Slovákov (*Hurbanové predvojnové a medzivojnové prózy, Próza posledného desaťročia a problém hodnôt, Hľadanie domova, hľadanie žánru, Variácie na tému: naša próza, Tušiakove poviedky v kontexte našej súčasnej prózy, Javy a znaky, Príspevok k typológii našej prózy v období realizmu, Postavy a priestory Maršallových noviel, Čas Zuzky Turanovej, Štyri pokusy premeny, Štyria dedinský poviedkári...*), z čoho potom roku 1990 vznikla jeho obsiahla literárnohistorická monografia, svojrázne dejiny slovenskej vojvodinskej prózy *Premeny rozprávania* (1990). Orientácia na literárnohistorický výskum v Harpáňovej tvorbe je evidentná a možno konštatovať i dominantnú, aj v posledných dvoch desaťročiach, čo vidno už v jeho monografickej knihe *O Paľovi Bohušovi* (1999), zostavenej však vo veľkej miere z recenzií jednotlivých Bohušových kníh, ale vidno to najmä v dlhšej

literárnohistorickej štúdiu *Slovenská literatúra v Južoslávii po roku 1945* uverejnenej roku 1995 v časopise *Slovenská literatúra a taktiež* aj v dvoch štúdiách o slovenskej poézii respektíve literárnej kritiky v prvej polovici 20. storočia, zaradených do najnovších *Dejín slovenskej literatúry* (2009).

Okrem tohto výrazného posunu k literárnohistorickému výskumu, pre posledné dve desaťročia v tvorbe Michala Harpáňa príznačný je aj jeho zvýšený teoreticko-interpretatívny záujem o literárnu tvorbu vznikajúcu v enklávnej spoločnosti. Vychádzajúc tu zrejme ponajprv z vlastnej životnej a tvorivej skúsenosti a opierajúc sa pritom aj o niektoré teoretické východiská, o tejto problematike Harpáň napísal niekoľko pozoruhodných štúdií (*Národnostné literatúry v medziliterárnom procese, Singulár a plurál slovenskej literatúry na Dolnej zemi, Osudy a perspektívy menšinovej literatúry...*), v ktorých sa usiloval teoreticky rozpracovať a zdôvodniť tézu o trojkontextovosti literatúry vznikajúcej v enklávnych pomeroch. Súbežne s orientáciou na túto problematiku, zvýšil sa aj jeho záujem o problém tzv. dolnozemskej literatúry, teda o otázku blízkosti a prepojenosti tvorby Slovákov v Maďarsku, Rumunsku a v Srbsku, o čom v tomto období napísal niekoľko dôkladných a obsiahlych štúdií (*Básnické paradigmy panonského archetypu, Slovenský dolnozemský básnici v mozaike slovenskej poézie, Typologické rozkmity slovenskej dolnozemskej literatúry, Dolnozemska básnická vetva...*)

Zrejme v súlade so súčasnými postmodernými či postštrukturalistickými literárnovednými tendenciami vo svojej literárnokritickej tvorbe v poslednom období Michal Harpáň ojedinele siahal aj po typickom esejistickom výraze, čo vidno predovšetkým v jeho esejách *Pokus o juhonostalgiu, Rozlúčka s privlastkom, Fenomén(ológia) čítania, Melanchólia, Orfeus, Rilke...* Evidentné je však, že tento jeho svojrázny nostalgický návrat k vlastným literárnokritickým koreňom či začiatkom bol len krátkotrvajúcim výletom, a že Harpáň aj v tomto období zostáva verný a dôsledný svojmu, v 70. rokoch dôkladne a pevne sformovanému literárnovednému diskurzu, pre ktorý je príznačné predovšetkým vedecké či metajazykové chápanie podstaty literárnokritickej činnosti, vyslovené ešte roku 1982 v texte *Podnetnosť novšej literárnej vedy: „Nezriedka sa možno stretnúť aj so situáciou, že sa literárna veda obrodzuje zo seba samej: literatúra jej slúži len ako materiál na výstavbu vlastného systému. To je metodologická chyba, lebo v literárnom vedcovi vždy musí byť vedomie, že je jeho aktivita vo vzťahu k literatúre metajazykom.“* (Harpáň, 1982a, 194) Takýto postoj zároveň naznačuje i Harpáňovu, pre literárneho kritika veľmi dôležitú a povzbudzujúcu vieru v imanentnú, objektívnu hodnotu literárneho textu, ktorú on môže svojim výskumom dosiahnuť, spoznať: „*sme mienky, že estetická hodnota literárneho diela nie je mimotextová skutočnosť. To by znamenalo, že je estetická hodnota v diele imanentne a štruktúrne prítomná...*“ (Harpáň, 1982b, 422)

LITERATÚRA

- Harpáň, M. (1965). Letopis Matice srpske 6,7/1965. *Nový život*, 3, 273-274.
 Harpáň, M. (1966). O poézii Viery Benkovej a o kritike jej poézie u nás. *Nový život*, 1-2, 136-138.
 Harpáň, M. (1967). Problémy našej prozaickej tvorby. *Nový život*, 1-2, 37-42.
 Harpáň, M. (1968). Básnické relácie Michala Babinku. *Nový život*, 2, 152- 155.
 Harpáň, M. (1971). Preventívna básnická akcia - na okraj poetík Vaska Popu a Jána Ondruša. *Nový život*, 1, 3-15.

- Harpanj, M. (1972). Izmedju reči i stvari. U: Harpanj, M. (1972). Izmedju dve vatre. Novi Sad : Matica srpska.
- Harpáň, M. (1974). Východiská poézie poézie Juhoslovanských Slovákov. Nový život, 6, 487-503.
- Harpáň, M.(1977). Súradnice našej literárnej kritiky. Nový život, 1, 1-11.
- Harpáň, M. (1982a). Podnetnosť novej literárnej vedy. Nový život, 2, 193-198.
- Harpáň, M. (1982b). Hodnoty a hodnotenie. Nový život, č, 422-426.
- Kmeť, J. (1965). Babinkove závrtné verše, Nový život, 4, 306-309.
- Kmeť, J. (1975) Harpáňove priestory imaginácie. Nový život, 4, 372-376.
- Kmeť, J. (1977). Kritika nesystematická, jubilanta neukázneneho. Nový život, 3, 220-223.
- Lutrov, V. (Hronec, V.) (2003). Nebo nad Helespontom. Báčsky Petrovec: Kultúra.
- Šútovec, M. (2004). Na úvod. U: Harpáň, M. (2004). Texty a kontexty. Bratislava: Literárne informačné centrum.

Adam Svetlik

KNJIŽEVNOKRITIČKI OBRT MIHALA HARPANJA

SAŽETAK

U svojim književnokritičkim počecima polovinom 60. godina prošlog veka Mihal Harpanj je bio orijentisan na srpski književni kontekst, pre svega na savremenu srpsku poeziju. U slovačku književnost se uključio kratkim lirskim pripovetkama a tek kasnije, krajem 60. godina, počeo je da piše i književnokritičke tekstove na slovačkom jeziku. U početku je njegov književnokritički izraz bio izrazito esejistički koncipovan, no posle susreta sa savremenom slovačkom naukom o književnosti, Harpanj svoje inetrpretacije književnih tekstova realizuje pod izrazitim uticajem scientističkih književnonaučnih metodologija, pre svega strukturalizma. Ovaj obrat u književnokritičkom stvaralaštvu Mihala Harpanja se odigrao početkom 70. godina prošlog veka i imao je dalekosežne posledice ne samo za slovačku vojvodjansku književnu kritiku, nego i celokupnu književnost.

Ključne reči: književna kritika, srpski književni kontekst, slovački književni kontekst, esejistička kritika, književnokritički obrt, nauka o književnosti, strukturalizam

Adam Svetlik

LITERARY CRITICAL TURN OF MICHAL HARPANY

SUMMARY

In his literary critical beginning in mid 1960s Michal Harpany was focused on the Serbian literary context, primarily contemporary Serbian poetry. He became interested in Slovak literature through short lyrical stories and only later, at the end of the 1960s, he started writing literary critical texts in Slovak. At first, his literary critical expression was very essayistic, but after the encounter with contemporary Slovak literary science, Harpany wrote his interpretations of literary texts under a strong influence of scientific literary methodologies, primarily structuralism. This turn in the literary critical opus of Michal Harpany happened at the beginning of the 1970s and had long-term consequences, not only for Vojvodinian Slovak literary criticism, but for whole literature.

Key words: literary criticism, Serbian literary context, Slovak literary context, essayistic criticism, literary critical turn, literary science, structuralism.